

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

Яцюк Іван Ярославович

НІМЕЦЬКІ ДІАЛЕКТИ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ УКРАЇНИ ТА
РУМУНІЇ. ДІАХРОНІЯ Й СИНХРОНІЯ

(На матеріалі говірок Закарпаття, Галичини та Буковини)

Спеціальність 10.02.04 — германські мови

41

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ — 1996

№ 6. 35.670

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі германських мов для гуманітарних факультетів Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор
Кияк Тарас Романович

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Сахарчук Людмила Іллівна

кандидат філологічних наук, доцент
Меліка Георгій Іванович

Провідна установа: Львівський державний університет
ім. І. Франка

Захист дисертації відбудеться "24" жовтня 1996 року о 10⁰⁰
годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д01.01.09 при
Київському університеті імені Тараса Шевченка за адресою: Київ,
Бульвар Тараса Шевченка, 14, гуманітарний корпус.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "23" вересня 1996 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат філологічних наук, доцент *Белова* А.Д.Белова

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00760023 (1)

Австрійсько-німецькі поселення Карпатського регіону були й частково сьогодні ще залишаються особливими національно-історичними утвореннями. Їх виникнення було детерміновано ходом історичного розвитку. Починаючи з кінця XVIII ст. і аж до наших днів дані поселення функціонували й продовжують функціонувати як національно-мовні анклавні, розміщені, зокрема, в Україні й Румунії. Своєрідність таких поселень зумовлена їх національним складом. Однак, поряд з відмінностями у способі мислення, культурі, звичаях і т.д., на перший план виступає ще один, дуже вагомий чинник, що лежить в основі своєрідності й неповторності кожної мовно-етнічної групи всередині іншомовного оточення. Таким чинником є мова, а в австрійсько-німецьких поселеннях Карпат — діалекти мови.

Діалекти німецької мови Карпатського регіону — надзвичайно цікавий матеріал для дослідника, тому що протягом тривалого часу вони розвивалися ізольовано, без будь-якого зв'язку з природним процесом функціонування й змін, які відбувалися в самій німецькій мові, тобто утворювали "мовні острівці" іншомовному оточенні.

Відокремлене існування й функціонування даних діалектів зумовило, з одного боку, збереження в них діалектної специфіки, а з іншого, — розвиток низки цікавих особливостей у фонетиці, лексиці, морфології та синтаксисі. Певною підставою для цього є те, що за час існування в іншомовному оточенні німецькі діалекти Карпатського регіону зазнали глибоких і складних змін, зумовлених дією на них не лише цього оточення, а й складом та походженням самих носіїв говірок, а також перебігами внутрішніх мовних процесів. Ці обставини послужили визначальними при виборі *об'єкта* дисертації.

Дослідження такого роду сьогодні вкрай необхідні. Це пов'язано, перш за все, з тією обставиною, що німецькі діалекти, особливо, в останній час, інтенсивно асимілюються говірками тієї мови, яка їх оточує: української чи угорської мов у Закарпатті, або румунської в південній Буковині¹. Треба враховувати і таку, несприятливу для дослідження мовних процесів обставину, як значно зросла, спричинена, перш за все, економічними причинами, еміграція носіїв даних говірок до Німеччини. Так, наприклад, з села Павшино (Pausching) Мукачівського району Закарпаття протягом 1992-1994 рр. виїхало понад 150 осіб, в Усть-Чорній (Königsfeld) Тячівського району станом

¹ Тут і далі під назвами "Закарпаття" та "Буковина" розуміємо географічні території. Географічна територія Закарпаття збігається з територією сучасної Закарпатської області України. Географічна територія Буковини збігається з територією колишньої однієї з коронної землі у складі Австро-Угорщини (1775-1918).

на 2 травня 1992 р. залишалося 16 німецьких сімей, які розмовляли баварсько-австрійським діалектом.

Звідси випливає, що процеси, які частково ще можна простежити й описати сьогодні, наприклад, на Закарпатті, через кілька років досліджувати буде важко або й взагалі неможливо, як, наприклад, після другої світової війни в Галичині¹ й північній частині Буковини у зв'язку з виселенням німців з цих територій.

Цим обумовлюється *актуальність* представленої роботи, зокрема:

1. Необхідністю глибшого вивчення наявних мовленнєво-діалектних особливостей німецьких говірок Карпатського регіону, "вкраплених" в іншомовне середовище.

2. Потребою аналізу, поруч з мовними особливостями, також психологічних, моральних, етнокультурних та соціальних засад, на яких ґрунтується існування анклавного мовно-етнічного утворення, його ментальності та неповторності.

3. Уможливленням, на основі аналізу мовних процесів, певного прогнозування основних тенденцій подальшого розвитку того чи іншого "мовного острівця" в іншомовному середовищі, оскільки мова взагалі, а діалекти зокрема, надзвичайно чутливо й швидко реагують на зміни в політичному, економічному та соціальному становищі їх носіїв.

Зазначимо, що наукові дослідження з тематики німецьких карпатських діалектів вже проводилися. Однак наукові роботи як вітчизняних, так і зарубіжних вчених за цією проблематикою торкаються лише окремих аспектів будови і функціонування говірок (фонетики, морфології, синтаксису тощо). До того ж роботи, передусім зарубіжних дослідників, обмежуються хронологічно — як правило, періодом до другої світової війни. Що ж стосується комплексного аналізу змін, які відбулися в структурах говірок внаслідок ізолюваного функціонування в іншомовному оточенні, основних тенденцій розвитку або занепаду і зникнення, спричинених мовною і національною асиміляцією, то такі дослідження ще не виконані.

Через те *метою* нашої дисертації є розв'язання таких головних завдань:

1. Розкрити історичні передумови поселення німців на теренах Закарпаття, Галичини та Буковини.

¹ Тут і далі під назвою "Галичина" розуміємо географічну територію, яка збігається з територією колишньої однойменної коронної землі у складі Австро-Угорщини (1772-1918).

2. Висвітлити особливості функціонування німецьких діалектів у цих місцевостях Карпат.

3. Визначити й описати зміни, які сталися як наслідок ізольованого вживання даних говірок.

4. Розкрити й порівняти основні тенденції розвитку німецьких діалектів Карпат у різні історичні періоди.

5. Висвітлити перебіг діахронічних і синхронічних процесів у функціонуванні говірок.

6. Проаналізувати розвиток інтерференційних процесів у даних діалектах.

Перерахованими завданнями визначається *новизна* представленої роботи, яка полягає, на наш погляд, у

1) комплексному дослідженні процесу заселення німцями терену Карпат;

2) багатоаспектному розгляді функціонування основних говірок німецької мови Карпатського регіону;

3) системному аналізі змін, які відбулися на фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях даних говірок, що дало змогу встановити деякі спільні закономірності;

4) виявленні діалектних новоутворень, спричинених як внутрішньодіалектними процесами, так і процесами мовної інтерференції;

5) визначенні особливостей перебігу діа- та синхронічних процесів у говірках кожного з розглянутих нами "мовних острівців".

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що досліджені в ній питання дають повніше уявлення і певну суму нових знань про функціонування даних говірок на початку заселення німцями Карпат і, що важливо, на сучасному етапі, основні тенденції структурних змін у говірках та спільні риси, що впробилися за час їх ізольованого функціонування. Дослідження допоможе визначити вектор загального напрямку розвитку того чи іншого "мовного острівця", глибше зрозуміти механізми як внутрішньодіалектної взаємодії, так і взаємодії того чи іншого діалекту з іншомовним середовищем, передбачити деякі результати такої взаємодії.

Практичне значення роботи визначається, тим, що отримані в ній результати можуть бути використані в курсі історії мови й деяких розділах германістики, граматики, фонетики та лексики німецької мови, а також у спецкурсах, пов'язаних з діалектологією, країно- й краєзнавством, соціологією; така робота набуває особ-

ливої ваги з погляду нової історичної оцінки міжетнічних взаємин у руслі процесів державотворення в Україні.

На захист вносяться такі положення:

1. Усі німецькі діалекти Карпат, проаналізовані в дисертації, є анклавними ("острівними") мовними утвореннями на основі деяких вихідних верхньо- та середньонімецьких діалектів. Ці діалекти з'явилися у краї в результаті заселення його німцями — носіями даних діалектів.

2. За період ізолюваного функціонування в іншомовному оточенні ці говірки, зберігаючи головні ідентифікуючі властивості, зазнали, проте, суттєвих змін: з одного боку, вони набули деяких ознак, які не були притаманні їм раніше, з іншого, — в них чітко простежується тенденція до спрощення будови структурних рівнів.

3. Зміни, яких зазнали розглянуті нами діалекти на фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях, свідчать про об'єктивний характер перебігу діалектних та синхронічних процесів та про збіг напрямків у розвитку даних діалектів.

4. Основними наслідками внутрішньодіалектного контактування в німецьких говірках стали:

а) змішування говірок та утворення єдиної говірки всередині кожного "мовного острівця", яка включає в себе елементи інших і є, по суті, говірковим новоутворенням. Проте новоутворені говірки різних "мовних острівців" розміщених в одному регіоні, вже не змішувалися між собою, а функціонували паралельно;

б) в окремих випадках витіснення домінуючою говіркою всіх інших й утвердження її функціонування як основного засобу комунікації.

5. Головними результатами контактування діалектів з іншомовним середовищем стали процеси лексичної інтерференції, а їх наслідком — численні запозичення носіями говірок іншомовних лексичних елементів. Фонетичні, морфологічні та синтаксичні риси запозичалися значно слабше.

Апробація роботи. Матеріали дослідження обговорювалися на засіданні кафедри германських мов Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича, на науково-теоретичних конференціях і семінарах професорсько-викладацького складу ЧДУ (1992-1995), на колоквиумі докторантів в інституті германістики Віденського університету (1993), на науковій конференції пам'яті Д. Чижевського у м. Києві (1995) та науковій конференції пам'яті Ю. О. Жук-

тенка у Київському Національному університеті ім. Т. Шевченка (1995). Головні положення дисертації викладені у чотирьох публікаціях.

За період роботи над дисертацією, з метою якомога повнішого розв'язання поставлених завдань, нами були опрацьовані теоретичні дослідження та публікації як вітчизняних, так і зарубіжних вчених, зокрема, таких, як: Г. І. Меліка, Й. Й. Шрамл, С. С. Штефуровський, Е. Р. Стародимова, Л. А. Владимир, М. Ф. Шин, В. М. Жирмунський, Ф. Ланг, Р. Шварц, Б. Іріон, Т. Маркі. та ін. Крім того, було проведено ряд самостійних дослідницьких експериментів, як-от: запис на магнітну стрічку зв'язного мовлення та окремих лексичних одиниць, картографування розташування німецьких "мовних острівців" тощо. Вони проводилися в Мукачівському (села Павшино, Кучава, Нове Село, Бородівка, Підгород, Паланок), Чинадівському (села Нижня Грабівниця, Синяк, Сусково, Драчино) та Тересвянському (с. Руська-Мокра) "мовних острівцях", а також деяких населених пунктах Румунії, зокрема, Букшойї, Фрасін, Пояні Мікулуй, Ваду-Негрілесей, Пошорітті й інших. Приклади, використані в роботі, черпалися як з власних експериментальних досліджень, так і з наукових праць названих діалектологів.

У роботі використаний індуктивний метод (спостереження й аналіз матеріалу, встановлення закономірностей і залежностей) на основі компонентного, дистрибутивного та кореляційного аналізу. Набір та коректура тексту виконані за допомогою комп'ютера IBM PC XT/AT 486.

Робота складається зі вступу, чотирьох розділів основної частини, після кожного з яких ідуть короткі проміжні висновки, загальні висновки, списку літератури та додатків до дисертації.

Зміст роботи. У вступі автор обґрунтовує вибір об'єкта дослідження, формулює мету та ставить завдання з її досягнення. Тут також називаються положення, які визначають актуальність, новизну, теоретичне та практичне значення дослідження. Крім того, у вступі вказується, які методи автор використав при виконанні роботи, а також те, де обговорювалося дослідження.

У першому розділі проводиться короткий бібліографічний аналіз основних праць, присвячених німецьким говіркам Закарпаття. Відзначається, що з діалектів німців Закарпаття, Галичини та Буковини найбільш повно вивчені на сьогодні говірки трьох німецьких "мовних острівців" Закарпаття: Мукачівського, Чинадівського та

Тересвянської долини. Різним аспектам даної тематики присвятили свої роботи такі діалектологи, як О. Ф. Ріпецька (лексика), Г. І. Меліка (дослідження закономірностей лінгвістичної інтерференції), С. С. Штефуровський (лексика), Й. Й. Шрамл (фонетика, морфологія, лексика), М. І. Медвідь (морфологія), Е. Р. Стародимова (морфологія), М. Ф. Шин, Л. А. Владимир (фонетика, морфологія) та ін. Саме ці вчені зробили на сьогодні найбільший внесок у вивчення закономірностей функціонування німецьких говірок Закарпаття.

Наукові дослідження німецьких діалектів Галичини охоплюють хронологічно плані лише період до початку Другої світової війни, яка спричинилася до виселення, а в багатьох випадках і до вигнання, осіб німецької національності з Галичини.

Найбільш повно особливості німецьких діалектів краю висвітлені у працях таких вчених, як Юліус Кремер (фонетика, морфологія, процеси мовної інтерференції), Якоб Ендерс (історія заселення німцями Галичини, встановлення їх батьківщини та діалекту-відповідника у Німеччині), Вальтер Кун (особливості розвитку німецьких сіл після переселення, характеристика галицького німецтва з точки зору належності до тієї чи іншої діалектної групи).

З буковинських німецьких діалектів найкраще вивчені говірки переселенців з Пфальцу, дослідженням яких займалися такі діалектологи, як Рудольф Шварц (фонетика, встановлення діалекту-відповідника "швабської говірки" Буковини в Німеччині), Франц Ланг (дослідження історії поселень південно-західних німців на Буковині, фонетичний аналіз їх діалекту), Курт Райн (загальна характеристика видів німецької мови на Буковині, аналіз літературних творів, написаних діалектами). Менш досліджені спішська (грюндлерська) та бемервальдська говірки, що можна пояснити меншою кількістю носіїв цих говірок та важкодоступністю їх поселень.

У другому розділі розглядаються історичні процеси заселення німцями терену Закарпаття, головні групи говірок, основні особливості функціонування та зміни на їх структурних рівнях.

Для Закарпаття характерні *дві хвилі німецького заселення*: середньовічна (XII-XIV ст.) та хвиля нового часу (XVII-XIX ст.).

Під час першого періоду у 1141-1196 рр. виникають німецькі колонії від Попрада до Семигороддя. В XIV ст. німці-саксонці поселилися також у Сасові, Вишкові, Хусті й Тячеві.

Проте на початок XVI ст., через цілу низку історичних причин, німці на Закарпатті практично повністю асимілювалися в автохтонному населенні.

Другий період заселення німцями Закарпаття почався в кінці XVII ст. Першими населеними пунктами, які виникли в цей період, вважаються села Паланок та Підгород поблизу Мукачівського замку.

У XVIII-XIX ст. на державних землях виникають Німецька-Мокра (1775-1776 рр.), Усть-Чорна (1786 рр.) та дочірні поселення в Руській-Мокрій та Дубово. У цей же період німецькі поселенці з'являються в таких містах, як Ужгород, Ясіня, Рахів, а також Великий Бичків, Вишково, Хуст.

На території Мукачєво-Чинадіївської латифундії німецькими поселенцями були засновані такі села, як: Коропець (згодом Верхній Коропець) і Новоселиця (згодом Нове Село, кінець 20-х років XVIII ст.), а також Павшино (1748), Софія (1804), Драчино (1827), Дубина (1861). Німці, крім того, поселилися у селах Лалово (1748), Кучава (1748), Бородівка (1763), Фрідешово (1807), Синяк (1837), Нове Село (1856), Жденієво (1872), Поліще (1872), Грабово (1873), Пузняківці (1878) та ін. При цьому слід зважити, що більшість переселенців у XVIII ст. прибувала на Закарпаття безпосередньо з Німеччини, а в XIX ст. переважна їх частина походить з Чехії, Австрії, а також Галичини. До кінця 30-х років XX ст. кількість німців на Закарпатті складала приблизно 15 000 осіб.

Переважає більшість німців, як бачимо, була й залишається зосередженою у трьох "мовних острівцях": Мукачівському, Чинадіївському та Тересвянській долини, процес комунікації в яких здійснюється одним або кількома основними діалектами. Так, жителі більшості сіл Мукачівського й Чинадіївського "мовних острівців" розмовляють східнофранкською говіркою, у той час як говірки Паланка, Підгорода й Софії (Мукачівський "мовний острівець") можна зарахувати в групу ерцгебірзьких (Erzgebirgisch) діалектів. Мішані баварсько-австрійські говірки функціонують у Бородівці (Мукачівський "мовний острівець") та селах німців Тересвянської долини, що пояснюється особливостями та часом їх розселення.

У ході аналізу функціонування та особливостей даних говірок у них було виявлено низку еволюційних змін на фонетичному, морфологічному, синтаксичному та лексичному рівнях.

Серед головних фонетичних змін виділяємо такі:

а) розвиток і функціонування в говірках довгих відкритих [i] та [ô]¹, яких немає в літературній німецькій мові: "kfrirn" — frieren, "wirt" — Wirt, "fôrp" — Farbe, "krôs" — Gras, а також велику кількість дифтонгів: [ai, au, ou, oi, ui, üa, öi, oa, ua, çi, oä, çä] та ін.: "waip" — Weib, "saum" — Samen, "prout" — Brot, "loit" — Leute, "pruida" — Bruder та ін. (Мукачівський "мовний острівець");

б) дифтонгізацію кореневих голосних: "kuin" — Kohlen, "muas" — muß, зміну деяких дифтонгів, напр. [ei] > [ua]: "uas" — Eis, "tswua" — zwei; [o] > [ou]: "grousfota" — Großvater, "grousmuada" — Großmutter; редукцію [e] в кінці слова або складу: "hos" — Nase, "šprox" — Sprache та ін. (Тересвянський "мовний острівець");

в) усереднення глухих слабких [b, d, g] до середніх між глухими [p, t, k] та дзвінками [b, d, g]: "taubam" — Taube, "pinda(ə)" — binden, "kurgel" — Gurgel (Мукачівський "мовний острівець");

г) розвиток і функціонування в діалектах Мукачівського "мовного острівця" дзвінкого велярного щілинного приголосного [ɣ], відсутнього в літературній німецькій мові, напр., Верхній Коропець, Кучава, Павшино: "fouɣal" — Vogel, або Нове Село: "wouɣan" — Wagen, "nouɣal" — Nagel; дещо менше це явище було поширене у Бородівці, Підгороді й Паланку;

д) вживання в запозичених словах звука [ʒ] у більшості німецьких говірок: žurnal, žaba і т. д.

На морфологічному рівні відбулося суттєве спрощення структури частин мови, зокрема, заміна генетива "посесивним дативом", що має при собі артикль чи займенник, або применниковою конструкцією із применником "von", напр.: "in khint sa pux" — dem Kind sein Buch, "in fašta sa taška" — dem Förster seine Tasche, "(tas) tax fo(n) haos" — (das) Dach vom Haus. У діалектах Мукачівського та Чинадіївського "мовних острівців" "посесивний датив" дедалі більше витісняється "посесивним акузативом" (possessiver Akkusativ) за схемою: Substantiv Akk. + Possessivpronomen: "l'orvata sa tiš" — den (=dem) Arbeiter sein Tisch. Форму родового відмінка можна знайти лише в небагатьох складних словах, сталих словосполученнях та адвербіальних зворотах часу, напр: "noməstouk" — Namenstag, "in kotəs nomə" — in Gottes Namen, "nekš (niks) šlexts" — nichts Schlechtes, "montoks" — montags.

У сфері діалектного дієслова спостерігаються, з точки зору авторя, активні процеси витіснення та руйнування флективних форм, зо-

¹ Довгота голосних з технічних причин позначається в роботі знаком "ˆ".

крема, зникнення простого минулого часу, частково — плюсквамперфекта та кон'юнктива. Так, у говірках німецького населення Чинадіївського "мовного острівця" й у говірці с. Бородівка форми претерита взагалі не вживаються. У німецьких говорах Мукачівського "мовного острівця" та Тересвянської долини претерит можливий від допоміжного дієслова "sein", напр., Нове Село: *ic wor, tu worst, er wor, mir worn, tir wort, sie worn*; Усть-Чорна: *i wor, tu worst, ee(o) wor, mi worma, is worts, si wore(o)nt*.

Підкреслюється, що найбільш поширеною формою для передачі минулого часу в усіх досліджуваних говірках є перфект. Допоміжне дієслово "sein" вживається тоді, коли дієслово вказує на рух або зміну стану. Всі інші дієслова утворюють перфект за допомогою дієслова "haben", напр., у Нижній Грабівниці: *i pi khalma, tu pist khaima, ea is khaima, mie(o) hant khaima, eis hats khaima, sei hant khaima*, Німецькій-Мокрій: *i ho khuma, tu host khume, i hot khuma, mie(o) homa khuma, is hopts khuma, si homt khuma*.

Поруч з перфектом I, тобто простим перфектом, у говірках Мукачівського та Чинадіївського "мовних острівців" вживається інколи також надскладний перфект, тобто перфект II, який утворюється з перфекта допоміжних дієслів "haben" або "sein" та дієприкметника II відмінюваного дієслова. Дієприкметник II від допоміжного дієслова може стояти при цьому як перед, так і після дієприкметника II основного дієслова, напр.: *i hau khot klouxt, (i hau klouxt khot), tu host khot klouxt, ea hot khot klouxt, mie(o) hom khot klauxt, eis hopts khot klouxt, sei hom/khot klouxt* (Нижня Грабівниця). Вживання надскладних форм минулого часу спостерігається лише в деяких діалектах Мукачівського й Чинадіївського "мовних острівців" (Кучава, Павшино, Н. Грабівниця) і, меншою мірою, у сімців сіл Тересвянської долини.

Серед німецьких говірок Закарпаття значного поширення набула ще одна аналітична конструкція з дієсловом "tun" (tun + Infinitiv), яка служить для вираження близької дії в теперішньому часі, напр.: *"i tue šte" — ich stehe*, *"ich tue něma" — ich nehme*. Подібна конструкція наявна також у літературній німецькій мові, хоча і вживається порівняно рідко.

Крім того, в діалектах німецьких сіл Тересвянської долини функціонує також синтетична форма футурума, утворена від основи інфінітива додаванням особових закінчень презенсу і морфем *"-ke*

(-ge)". Дієслово "fahren", напр., відмінюється у цій формі так: "for-ge" — "forstke" — "fordke" — "formage" — "fortske" — "forndke".

У сфері синтаксису як основна форма вираження думки утвердилося внаслідок існування даних говірок лише в усній формі просте непоширене й поширене речення. Типовим явищем стало порушення рамкової конструкції, особливо тоді, коли присудок виражений дієсловом у перфекті, напр., "i ho ksribn an priif" — ich habe einen Brief geschrieben", "ar it konge naj die slot" — er ist in die Stadt gegangen".

На лексичному рівні говірок функціонує велика кількість запозичень, перш за все з української та угорської мов, напр.: "kosa", "katska", "husak", "matsur" ("kondur"), matska", "lisorub", "benzopila", "lisnetsei", "krumpa" ("krumpli") — "Kartoffeln", "hatar" — "der Flur", "kokošl" — "Hahn", "palatsinka" ("palacsinta") — "dünner Pfannkuchen" і багато інших.

До семантичних особливостей в діалектах закарпатських німців можна також віднести явище лексичної синонімії, напр.: "touxta-maun", "švigasu"; "švigar" — зять, "šnur", "švigetouxta — невістка, "ayateiyf", "auñfligal", "auganklipki", "auñhülal" — повіка і т. д.

У першому параграфі третього розділу дається короткий опис історії заселення німцями Галичини. У наступних частинах основна увага звертається на висвітлення закономірностей функціонування та основних змін у німецьких галицьких говірках.

Німці заселяли Галичину також протягом двох періодів: середньовічного (XII-XIV ст) та періоду нового часу (XVIII — початок XX ст.).

Протягом XIII-XIV ст. за активної участі німців у краї виникли як міста (напр., Краків, 1257, Нове Місто-Корчин, 1258, Копживніца, 1268, Вайсенкірхен, Ліпніца, обидва виникли близько 1320 р., Бялаталь, близько 1330 р. та ін.), так і багато прилеглих до них сіл.

У кінці XIV і в першій половині XV ст. німецька колонізація проникає на схід, у міста Самбір, Мостиська, Гродек та інші.

Майже все середньовічне німецтво Галичини походило із сілезької мовної області, включаючи північні судетські землі.

Однак з XV ст. німці в краї більше не поселяються, а ті, що залишились, поступово асимілюються в іншомовному оточенні.

Новий етап заселення німцями Галичини починається після 1772 р. Характерною його особливістю є заснування у краї виключно сільських поселень, оскільки німецькі поселенці-городяни не заснували нових, а розміщувались у вже існуючих містах.

Більшість сільських німців цього періоду поселення прибула на Галичину з території Пфальцу протягом т. зв. "йозефінської колонізації" (1781-1801 рр.). Згодом сюди прибули німці із західної Богемії, південного Егерлянду, Бемервальду, пізніше — сілезькі німці з північної Богемії та північної Моравії. Міграція міського населення відбувалася постійно.

Галицькі німці були носіями переважно південно-західних говірок, всередині яких досить швидко відбувся процес змішування. У них, крім того, за період ізольованого функціонування, розвинувся цілий ряд суттєвих особливостей, насамперед у фонетичній сфері. Це, напр., дифтонгізація свн. [i, u, iu]: "ais" — Eis, "daub" — Taube. Свн. [a] всюди змінилося на [o]: "Owed" — Abend; в умлаутах зникло огублення: "iver" — über. Свн. [a] перед [m] і [n] > â або ô: "hân" ("hôn") — Hahn, свн. [i] перед r > ê] або [â]: "kêrše" і "kârše" — Kirschen, а [u] > [o]: "doršt" — Durst. Свхн. [ei] та [ou] перед [m] і [n] > [â] або [ô]: "hâm", "hôm" — heim.

У системі приголосних другого пересуву зазнав лише звук [t]; звук [p] зазнав пересуву лише на початку і в кінці складу після голосних і після [l] та [r], а при звуковій [k] другий пересув відбувався лише тоді, коли даний звук стояв після голосного: "tse" — zehn, "saufe" або "sauwe" — saufen, "uf" — auf, "mache" — machen. Це свідчить про те, що другий пересув приголосних характерний для цих говірок лише частково. [b] найчастіше переходив у [w]: "rawe" — Raben. Звук [s] перед [t] практично скрізь перейшов у [ʃ]: "nešt" — Nest. Германські [d] і [p] у більшості поселень виступали як один дзвінкий спірант [ð]: "roðe" — "raten", "bruder" — "Bruder".

Інфінітив дієслів у говірках закінчувався здебільшого на редуковане [ə] або [a]: "helwə", "helwa" — helfen, а Partizip II сильних дієслів вживався переважно без закінчення: "geštol" — "gestohlen".

Морфологічний рівень діалектів також характеризувався значним спрощенням формстворень, зокрема, редукцією родового відмінка та уніфікуванням відмін іменника аж до втрати відмінностей між формами однини та множини: "der owe" (der Ofen) — "die owe" (die Öfen). У системі дієслова претерит витіснявся перфектом, напр., замість "er lud" найчастіше вживалося "er hot gelad".

На синтаксичному рівні розширювалася сфера вживання просто-го речення як основної одиниці усної комунікації.

Процеси уніфікації відбувалися і на лексичному рівні говірок. Так, напр., діалектні відповідники слів "Roß" або "Pferd" зникли із

сфери вживання. Замість них все частіше почало вживатися слово "Gaul". З іншого боку, говіркам була властива лексична синонімія. При звертанні до старших чоловіків, напр., вживалися форми "fetter" — Vetter, "fetterche", "falter", "pelter" і "patt". До жінок зверталися "bas" відше "wes", "wesche", "besle", "got", "göttche", "mutter".

Результатом процесів лексичної інтерференції стало вживання численних слів-запозичень з української і польської мов. Вони або означали для поселенців нові поняття ("reiski" — від укр. гречка; "sahate" — від укр. загата), або часто використовувалися іншомовними представниками при спілкуванні з німцями ("patsuk" — від укр. паця, "kots" — від польськ. кос), або мали особливе значення чи легке для запам'ятовування звучання ("warjal" — від польськ-укр. вар'ят; "sapate" — від укр. сопіти). Найбільше слів запозичили носії пфальцьських і найменше — носії німецько-богемських діалектів.

Перші слов'янські запозичення вимовлялися виключно на основі артикуляційної бази відповідної говірки і лише пізніше почали вимовлятися так, як вони звучали в мові, з якої були запозичені.

Вплив сусідніх мов на німецькі говірки Галичини проявився також у сфері звукоутворення. Так, напр., глухі шиплячі і зімкнені звуки стали давніми: "leze" — lesen, "reize" — reiben. Крім того, під дією чужомовного середовища в деяких говірках зник звук [ç] (як, напр., в "ich"). Його витіснив слов'янський (український або польський "s"): "is" — ich. Однак на морфологію та синтаксис німецьких діалектів ці мови практично не впливали.

Ціла низка особливостей, які характеризували перебіг діахронічних процесів та процесів мовної інтерференції в німецьких діалектах Галичини в цілому, виробилася у говірках швабсько-алеманських сіл краю, яких серед 130 йозефінських поселень нараховувалося всього 4: Айнзінген (А), Гассендорф (Г), Макова (М) та Ной-Купновіце (НК). У результаті їх аналізу робимо висновок, що основною причиною змін був вплив на названі говірки з боку сусідніх з ними пфальцьських діалектів, причому інтенсивність змін залежала від інтенсивності впливу. Внаслідок цього, наприклад, лише Макова і, меншою мірою, Ной Купновіце зберегли характерні ознаки своїх діалектів.

Говірка А в результаті перебігу процесів взаємопроникнення і взаємовпливу, навпаки, втратила більшість швабсько-алеманських ознак і набула чимало рис пфальцьських говірок. Цьому сприяли як процеси внутрішнього змішування говірок, так і значно сильніший

вплив пфальцьських діалектів. Такі ж фактори, але сильніші за дієб, призвели в І до повної втрати швабсько-алеманської говірки й до закріплення говірки Пфальцу, хоча носії швабсько-алеманської говірки складали тут спочатку 90%, а колоністи з Пфальцу — 10%.

Аналіз говірок швабсько-алеманських сіл Галичини підтверджує припущення про те, що зміни у будь-якій говірці детермінуються, з одного боку, сильнішим або слабшим впливом інших говірок як спільної, так і тужої мов, а з другого, — цілою низкою обставин індивідуально- й масово-психологічного, історичного та соціологічного характеру, які не завжди піддаються науковому обґрунтуванню, бо у формуванні мовленнєвої свідомості "мовного острівця", поруч з іншими, завжди беруть участь певні екстралінгвальні чинники.

У четвертому розділі коротко описується процес заселення німцями терену Буковини та аналізуються зміни й особливості, що розвинулися в їхніх говірках за час функціонування в іншомовному середовищі. Крім того, у даному розділі, в контексті взаємовідносин різних рівнів мови, розглядаються також деякі аспекти функціонування літературної німецької мови.

* Для Буковини також характерні *два періоди німецького заселення*: середньовічний (XIII-XVI ст.) і період нового часу (1775-1918).

За час першого періоду в південній частині Буковини виникли розвинуті й економічно міцні на той час міста Родна, Мольде, Нимц, які були засновані німецькими колоністами, а також велика кількість сільських поселень. У середині XIV ст. в містах Серет і Сучава, а також Роман і Котнар виникають сильні німецькі общини, які проіснували до середини XVI й XVII стст.

Однак з середини XVI і до кінця XVII ст. середньовічне німецтво Буковини через несприятливі обставини, спричинені численними війнами, практично зникло з поселень краю.

До моменту зайняття Буковини Австрією у 1775 р. німецьких населених пунктів у краї не було, не рахуючи двох епізодичних поселень поблизу с. Приляпче (1760) і в Садгорі (1770).

Другий етап поселення німців почався після переходу Буковини до складу Австро-Угорщини. Протягом цього етапу на Буковину прибули т. зв. "шваби" — селяни і сільські ремісники з південно-західної Німеччини (1782-1787), німці-гірники із Шніса (Ціпсу) (1784-1809) та німці-богемці з Вемервальду, за родом занять — склодуви, лісоруби (1793-1817) і, частково, селяни (1835-1850), а також німці-городяни, що були службовцями, учителями, лікарями і т. ін.

За способом поселення німецьких сільських жителів на Буковині вирізнялися новоутворення, часткові новоутворення й безпосередні доселення. Перший вид був здебільшого характерний для сіл німців зі Спіша (Айзенау, Фройденталь, Людвігсдорф, Луїзенталь та ін.) і Вемервальд (Альт- і Нойхютте, Аугустендорф, Борі, Вухенхайн, Фюрстенталь, Глітт, Карлсберг та ін.), другий — для поселень німців-швабів" (Мітока-Драгомірна, Фратауц, Ілішесте, Вадеуц-Міллешоуц, Санкт-Онуфри, Сатул-Маре, Іцкани, Арборе і Терблеште). Безпосередні доселення траплялися серед населених пунктів всіх трьох груп буковинських німців. До них належали, наприклад, швабські Ступка, Цорлота, спішські Фрумоза, Охзенталь-Платін, богемські Фрасін і Палтіносса.

Крім німецьких сільських жителів, на Буковину після 1775 р. безперервним потоком прибували, як уже згадувалося, німці-города-ни зі всієї Австрії та багатьох територій Німеччини, особливо із судетських земель. Вони осіли переважно на півночі краю, де, зокрема, помітно виділялося німецтво столиці коронної землі — міста Чернівців (нім. Czernowitz). У містах Сучава, Радауц, Серет також існували сильні й розвинуті німецькі общини.

Переселення у 1940 р. близько 96 000 осіб німецького походження та друга світова війна спричинили практично повне зникнення німецьких поселень на Буковині.

На сьогодні у південній Буковині проживає ще приблизно 2265 німців, які зосереджені переважно в таких містах, як Серет, Сучава, Кімполунг, Гура-Гумора, Ватра-Дорней. Більшість з них є членами відділення "Демократичного форуму німців Румунії".

Що стосується північної частини, то у м. Чернівцях нараховується близько 200 осіб німецького походження. Вони об'єднані в "Товариство австрійсько-німецької культури "Відродження"".

Основна ж частина, близько 70 000 буковинських німців, що мешкають у країнах Західної Європи, об'єднані в "Земляцтво буковинських німців", яке виникло у 1949 р. Дослідженням історії буковинського німецтва займається також "Товариство Раймунда Фрідріха Кайндля" (1974).

На Буковині за часів Австро-Угорської імперії функціонували *три варіанти* німецької мови: літературний, т. зв. "Bukowiner Deutsch" (особливий вид німецької розмовної мови) та говірки.

Літературна німецька мова до 1918 р. була мовою офіційних установ, численних періодичних видань і більшості навчальних

закладів. У сфері усного мовлення вона була, як правило, засобом спілкування високоосвічених категорій міського німецтва, великої частини єврейства та деяких представників інших національностей. Після 1918 р., особливо після Другої світової війни, сфера її застосування значно скоротилася. На сучасному етапі вживання німецької літературної мови дещо поживалося, перш за все німецтвом південної Буковини.

Функціонування "Bukowiner Deutsch" як особливого варіанта в мецької розмовної мови базувалося на запозиченні та вживанні рис властивостей, притаманних іншим мовам, передусім українській та румунській. Цей варіант німецької мови використовувався для спілкування між собою як німцями, так і представниками інших національностей.

За деякими особливостями мовлення легко можна було впізнати буковинського німця, особливо тоді, коли він перебував в інших областях німецькомовного ареалу. Напр., буковинські німці для вираження здивування, несподіванки, захоплення часто вживали запозичені слова-вигуки, характерні для української або румунської мов, як-от "O!", "Ah!", "Joi!", "Anu!" та ін. Зімкнені глухі приголосні часто вимовлялися без будь-якого придихання, напр.: "Pefer" замість "Pfeffer", "kein" замість "khein". На значний вплив української та румунської мов вказувало також часте й нерідко стилістично невправне вживання зворотного займенника "sich": "Was hört sich?", "er erschreckt sich". Інколи німцями запозичувалися цілі вирази, напр.: "sich zu einer Arbeit nehmen", замість "an die Arbeit gehen, beginnen", "sich stopfen (drängen)", "sich drehen" ("unbeschäftigt herumstehen"). Характерним для мовлення буковинського німця був також запозичений і не властивий для німецької мови порядок слів у реченні: "Ich bin gegangen die Stadt, um zu kaufen einen Hut".

"Bukowiner Deutsch", як і літературна мова, активно застосовувався до 1918 р. Після переходу краю до складу Румунії, а, особливо після Другої світової війни, сфера його застосування також різко звужилася. Але оскільки останнім часом буковинським німецтвом активізувалося вживання німецької мови, то це, певною мірою, зумовило й деяке відновлення функціонування її розмовного варіанта, хоча він, звичайно, відмінний від початкового.

Що стосується буковинських німецьких говірок, то кожна група сільських поселенців мала свою основну говірку: "шваби" — рейно-франкську, німці з Цісеу — спішську (грюндлерську), а німці-богем-

ці — бемервальдську, причому ці говірки протягом усього часу цілісного існування німецьких поселень залишалися чітко відмежованими одна від одної.

Під час аналізу структурних рівнів названих говірок також виявлено низку особливостей. Так, для фонетичного рівня рейнофранкської говірки характерні деякі звуки, відсутні в літературній німецькій мові, зокрема звукоутворюючі ліквідні [l, n], зімкнено-проривний дентальний [d], гуттуральний спірант [χ], дифтонги з носовим звучанням [aⁿ, aiⁿ] та ін. [b, d, g] вимовлялися як ненаголошені [p, t, k], напр. "*pesər*" — besser, "*torst*" — Durst, "*kaul*" — Gaul, а звук [d] в середині слів був дзвінким і наближався, в одних випадках, до міжзубного спіранта [ð], а в інших — до змично-проривного [d]: "*plädər* (blədər)" — Blätter, "*tsaide* (dsaidə)" — Zeiten.

На морфологічному рівні відбулося спрощення морфологічної структури частин мови, руйнування та редукція їх флективних форм. Так, іменник поступово втрачав генетив, його замінили конструкції, аналогічні до тих, що функціонують сьогодні в говірках Закарпаття, напр.: "*dem man sai frä*" — dem Mann seine Frau, "*die frö fun dem man*" — die Frau von dem Mann.

У системі дієслова претерит також все більше замінювався на перфект, причому в реченні, де присудок виступав у цій часовій формі, теж досить часто порушувалася рамкова конструкція. Такі явища добре ілюструють деякі речення Бенкера, наведені у дисертації, зокрема, 20-е, 24-е та ін. (с.130).

На синтаксичному рівні, за аналогією до німецьких і закарпатських галицьких говірок, спрощувалась будова речення і функціональна перевага надавалася простому реченню.

На лексичному рівні було поширене явище синонімічної інтерференції. Одним із наслідків цього стало поступове витіснення одних слів іншими, напр., "*Eichkätzchen*" почало вживатися замість *Eichhörnchen*, "*Peitsch*" замість *Geisel*, "*Speckmaus*" замість *Fledermaus*.

Рейнофранкська говірка буковинських "швабів" належала до різновидів пфальцьських діалектів, а область Пфальцу, яка загалом відповідала їй, розташовувалась у його північній частині, перш за все, у Рейнпфальці. Центром цієї місцевості вважалося місто Кайзерслаутерн. Швидкому утвердженню рейнофранкської говірки серед "швабів" Буковини сприяли такі фактори, як належність до спільної протестантської віри, хороші взаємини між собою, однакові чи подібні професії, звичаї, обряди, спосіб мислення. Об'єктивно сприятливу

роль у цьому процесі відіграла також літературна німецька мова, оскільки рейнофранкська говірка, за словами Ф. Ланга, "... zwischen Schwäbisch und Moselfränkisch stand der Verkehrs- und Hochsprache ... näher. Sie hatte mehr Verkehrswert und war im Vorteil" (Lang 1963/64: 55).

Що стосується діалектів німців з Ціпсу і Бемервальду, то вони вивчені менше, що пояснюється важкодоступністю їх поселень, специфікою професійної діяльності, а також значно меншою кількістю носіїв цих говірок. За деякими даними, станом на 1938 р. на Буковині мешкало 16000 "швабів", у той час як німців з Ціпсу нараховувалося всього 7000, а німців-богемців — 9 500² (Schwartz 1938: 6).

До особливостей функціонування зазначених діалектів можна віднести, перш за все, деякі фонетичні властивості. Так, у спішському діалекті [w] > [b]: "berka" — Werke, [b] на початку складу — в [p]: "prot" — Brot, свн. [f] > [b]: "taibl" — Teufel, а герм. [p] > [f]: "funt" — Pfund. [r] після голосного в середині й кінці слова вокалізувався: "duit" — dort. Свн. дифтонги [ei, ou, ou] > [a]: "pan" — Bein, "epfpmichen" — Äpfelbäumchen. [ö] і [ü] вимовлялися неогублено: "mot" — müde, "tserik" — zurück.

У бемервальдській говірці відповідниками свн. дифтонгів [ie, öe, uo] були середньобаварські [iə (iə), uə (uə)] й північнобаварські [ei] та [ou], які показували її мішаний характер, напр.: "liap" — lieb, але "feis" — Füße, "kuat" — gut. До інших особливостей можна зарахувати часту зміну кореневого [i] на [e]: "kenti" ("kint") — Kind, кореневий дифтонг [ei] > [ai] або [oi]: "klai" — gleich, [ö] > [ei]: "heichn" — höher. Закінчення дієслова у III особі множини теперішнього часу змінилося з [en] до [ənt]: "štenənt" ("steinənt") — sie stehen, закінчення дієприкметника II сильних дієслів редукувалося з [en] до [v]: "kfunv" — gefunden (але "kwen" ("gwen") — gewesen). Для інфінітива дієслів були характерні закінчення [ə] або [v]: "stofə", ("stufv") — schlafen, "flufv" — fliegen. Коротке [e] перейшло у [a] або [i]: "pfafə" — Pfeffer, а довге [e] > [ei]: "snei" — Schnee. Вимова кореневого довгого [i] нагадувала вимову [ə] або [ü]: "fəi" ("fui") — viel.

Морфологічний та синтаксичний рівні даних говірок вивчені недостатньо, однак на основі аналізу деяких джерел, напр., записів розповідей спішських німців, зібраних К. Штефані (Stephani: 1975, 1978 і т. д.) та наших магнітофонних записів, тут теж можна помітити

¹ ... між швабською та мозельфранкською стояла ближче до ... розмовної та літературної мови. Вона мала більшу комунікативну цінність і перевагу".

² Тут маємо на увазі лише сільських поселенців.

тенденцію до спрощення морфологічної структури даних говірок, редукції їх флективних форм, заміни синтетичних конструкцій аналітичними, поширення простих речень, поступового руйнування рамкової конструкції тощо.

Крім того, на лексичному рівні всіх трьох говірок можна відзначити активні інтерференційні процеси, які детермінували проникнення значної кількості запозичень з навколишніх мов, насамперед з української та румунської. Хронологічно їх можна розділити на три періоди: 1) запозичення, які увійшли в говірки до 1918 р.; 2) запозичення, які утвердилися в період 1918-1940 рр. та 3) слова, запозичені після 1945 р.

Специфіка говіркових запозичень першого періоду полягала у їх приналежності переважно до побутової сфери. Вони часто означали або негативні (т.зв. "афектні слова"), або невідомі поселенцям раніше поняття. Напр., поселенці-"шваби" запозичали назви національних страв: "*Mamaliga*" (укр. мамалига, рум. mămăligă), "*Borscht*" (укр. борщ), "*Pirogi*", "*Pirogen*" (укр. пироги). Ці та інші слова, як-от, "*Brin(d)sn*" (укр. бринза, рум. brînză), "*Agrisch*" (укр. агрус, рум. agrișă) і т. ін. засвоювали не лише "шваби", а й богемські та спішські німці.

Інші запозичені слова означали різноманітні сільськогосподарські назви, напр.: "*Kopize*" (укр. копиця, рум. căpiță), "*Tschobaner*" (укр. чабан, рум. cioban), предмети й явища повсякденного життя: "*Balja*" (укр. балія, рум. balie), "*Kolibe*", "*Kolibn*" (укр. колиба, рум. colibă). Запозичалися інколи також такі слова, які мали в німецькій мові активно вживані відповідники, напр.: "*Pofte*" (рум. poftă) — апетит, "*Baschokre*" (рум. batjocură) — кепкування. Такі слова часто просто "вбудовувалися" у структуру речення, порівн.: "*Er hot'ne baschokrit*" — він посміявся (покепкував) з нього, або вживалися як частини стійких словосполучень, напр. "*Pofte hun*" — мати апетит, "*Baschokre mache*" — кепкувати. Траплялися також запозичені слова-прізвиська та лайливі вирази: "*Du Surd*" ("*Prost*") — Dummkopf, "*Flamunt*" — "Hungerleider" та ін.

Особливістю другого періоду (1918-1940 рр.) є посилення впливу румунської мови на мови й говірки народностей Буковини, у тому числі й німців. У цей час вони починають вживати такі слова, як: "*Schudetz*" (рум. judet), — адміністративний район, "*Autorisatie*" (рум. autorizatie) — дозвіл, "*Tolo(a)ka*" (рум. tolocă) — пасовисько, "*Okol*" (рум. ocol silvic) — лісова ділянка і т. ін.

Третій період, який відзначається особливо інтенсивним проникненням у розмовну мову німців румунських слів й ідіом, розпочався після 1945 р. До запозичень цього періоду, який продовжується і сьогодні, належать, зокрема, "eine Tschere" (рум. cere) — заява, "das Kamin" (рум. cămin) — будинок культури, "der або das Tschek" (рум. sec) — ощадкаса, "die Alimentara" (рум. alimentara) — продовольчий магазин, "die Doktorin чи Dokterin" (рум. doctoriță) — лікарка, "der Primar" (рум. primar) — бургомістр та ін.

Часто трапляються також кальки з румунської мови, здебільшого зі збереженням структури іншомовного речення: "Die haben gebraucht die Akten geben" — "Die mußten ihre Ausweispapiere vorlegen", "er hat gehabt alle Akten beisammen" — "er hat alle Ausweispapiere beisammen gehabt", "er hat 17 Jahre" — "er ist 17 Jahre alt".

Що стосується поетичних та прозових творів, написаних діалектами, то з усіх говірок Буковини в літературі, завдяки творчості Гейнріха Кіппера (1875-1959), представлена лише рейнофранкська. Цією говіркою автор написав, зокрема, збірки віршів та оповідань "Lieder eines Verwundeten" (1915), "Aus Wunden und Wonnen" (1916), роман "Die Enterbten" та ін.

У кінці роботи сформульовано загальні висновки.

У них, зокрема, зазначається, що для всіх трьох регіонів — Закарпаття, Галичини та Буковини — характерні два етапи переселення сюди німців. Перший з них відбувався у період середньовіччя, другий припадає на XVIII-XIX ст.

Якщо німецтво першої хвилі поселень переселялось на терени Карпат з різних областей німецькомовного ареалу, то географічні місцевості, з яких походили німецькі переселенці другого етапу, лежали, за незначними винятками, на півдні та заході Німеччини, у Нижній Австрії та юлишніх районах компактного проживання німців у сучасних Чехії та Словаччині.

Друга світова війна різко негативно вплинула на всі три групи німецтва. Одним із її наслідків стало майже повне зникнення німців у Галичині й північній частині Буковини, а також значне зменшення їх кількості у південній Буковині та на Закарпатті.

Німці всіх трьох областей, утворюючи на новій батьківщині "мовні острівці", досить чітко відмежовані як від іншомовного оточення, так і між собою, особливо на початкових етапах проживання, були носіями верхньо- та середньонімецьких діалектів. Всередині "мовних острівців" варіанти діалектів, здебільшого, змішувались, ут-

воруючи єдину говірку. Якщо говірки були споріденими, то тоді, найчастіше, утверджувалась в якості основної говірка найчисленнішої групи носіїв. У результаті цього в кожному з розглянутих нами регіонів німці використовували одну або кілька говірок. Новоутворені домінуючі говірки окремих "мовних острівців", контактували й змішувалися між собою лише в Галичині. На Закарпатті і Буковині вони функціонували не змішуючись.

Внаслідок ізоляції німецьких говірок в іншомовному оточенні та перебігу в них діалектних процесів, їх структурні рівні зазнали змін і набули нових властивостей. Автор узагальнює ці особливості, зазначаючи, що, хоча для всіх груп німецтва Карпат властиві, з одного боку, відмінності у типах діалектів та особливостях їх функціонування, їм, з іншого боку, притаманні деякі спільні тенденції, які створюють певні підстави щодо висловлення гіпотези про те, що для говірок анклавних мовно-етнічних утворень характерні певні загальні закономірності розвитку в напрямку спрощення та уніфікації їх структури.

Основні положення дисертації були викладені в таких публікаціях:

1. Яцюк І. Я. Прояви лексичної інтерференції при контактуванні німецької й української мов на Північній Буковині за часів Австро-Угорської імперії // Українська мова на Буковині (Матер. Всеукр. наук. конф., присв. 160-річчю від дня народження Ю. Федьковича). — Чернівці, 1994. — С. 52-54.
2. Яцюк І. Я. Походження і основні типи діалектів німецьких поселенців Буковини (1775-1940) // Буковинський журнал, ч. 3-4. — Чернівці, 1995. — С. 128-136.
3. КИЯК, І.Я. ЯЦЮК. Гейнріх Кіппер як представник діалектної прози і поезії в німецькомовній літературі Буковини початку 20-го ст. // Тези доповідей I-ої міжнародної наукової конференції пам'яті професора Ю. О. Жлуктенка (1915-1990) "Мови європейського культурного ареалу: проблеми розвитку і взаємодії". — Київ, 1995. — С. 51-52.
4. Kyjak, T. R., Iatsiuk, I. J. Die schwäbisch-alemannischen Siedlungen des 17. Jahrhunderts in Galizien; Entstehungsgeschichte und Hauptbesonderheiten der Mundarten // Internationale Konferenz "Kulturwissenschaft zwischen der slawischen und der deutschsprachigen Welt als Voraussetzung der Erneuerung Ost- und Südosteuropas. Zu Ehren Dmytro Čyževs'kyjs". — Kyjiw, 1995. — S. 188-196.

А Н Н О Т А Ц И Я

В представленной диссертации рассматриваются особенности функционирования немецких диалектов Закарпатья, Галичины и Буковины. С целью установления основных немецких говоров автор кратко останавливается на истории поселения немцев, отмечая, что для всех трех регионов Карпат характерны две волны заселения: средневековая (XIII-XV вв.) и волна нового времени (XVIII-XIX вв.). Однако основное внимание уделяется исследованию функционирования диалектов немцев второй волны в иноязычном окружении.

Отмечается, что внутри относительно замкнутых групп носителей тех или иных немецких диалектов быстро происходили процессы смешения и часто возникали новые говоры, которые не смешивались между собой, а функционировали параллельно. Исключение здесь составлял швабско-алеманский говор сел Айнзинген и Гассендорф (Галичина), который вытеснили разновидности пфальцского диалекта.

В результате анализа диалектных уровней было установлено, что практически все они претерпели изменения. На фонетическом уровне, например, развились новые звуки, отсутствовавшие в немецком литературном языке, в частности, долгие открытые [i] и [ɔ] в немецких говорах Закарпатья, дифтонги [âi], [âu], гортанный спирант [χ] в рейнофранкском диалекте Буковины и т. д. Для морфологического уровня всех диалектов характерно, с одной стороны, существенное упрощение структуры всех частей речи, а с другой — развитие некоторых новых явлений, напр., сверхсложных временных форм в говорах Закарпатья. На синтаксическом и семантическом уровнях также проявились общие закономерности, напр., утверждение простого предложения, как главной единицы формулирования мысли и многочисленные лексические заимствования.

Такие общие тенденции позволили автору высказать в заключении предположение о том, что для всех обособленных немецких "языковых островков" характерны некоторые общие закономерности языкового развития.

Ключові слова: Україна, Румунія, Карпатський регіон, діалекти, говірки, діакронія, синхронія, верхньонімецькі діалекти, середньонімецькі діалекти

S U M M A R Y

In the dissertation presented the peculiarities of functioning of German dialects of the Carpathian region of Ukraine and Romania are being considered, the dialects of Transcarpathian region, Halichina and Bucovina in particular. In addition to it, with the aim to establish the main groups of German dialects, the author gives a brief outline of the history of German settlements. He underlines that two waves of settlement are characteristic for all three regions of Carpathian Mountains: the medieval wave (13-15 c.c.) and the New Time wave (18-19 c.c.). Main attention is paid to the investigation of functioning of German dialects of the second wave of settlement under new conditions in other language environment.

It is noted that rather quick processes of mixing took place inside of the relatively closed groups of speakers of these or those German dialects what often resulted in the creation of a new dialect. Newly created dialects did not intermix, as a rule, but functioned alongside. There was an exception — shwab-alemanian dialect of the villages Einsingen and Gassendorf (Halichina) which was displaced by the variants of Pfalz dialect.

As a result of the analyses of the dialectal levels, it was stated that practically all of them underwent certain changes. On the phonetical level, for example, new sounds were developed which were absent in the literary German language. These are the following sounds: long open [ɪ] and [ɔ] in the German dialects of the Transcarpathian region; diphthongs [ai], [au]; guttural spirant [x] in Rhainfranconian dialect of Bucovina, etc.

The morphological level of all dialects is characterized by the considerable simplification of all parts of speech structure on the one hand, and by the development of some new phenomena, as for example, by the development of supercomplicated tense forms in the dialects of the Transcarpathian region on the other hand. Common regularities became also evident on the syntactical and semantical levels, for example: 1) the establishing of the simple sentence as of the main unit in the formation of thoughts; 2) numerous lexical borrowings. Such common tendencies let the author suggest in final conclusions that some common regularities of the language development are characteristic for all isolated German "language islands".

Handwritten signature

Підписано до друку 23.09.96.
Формат 60x84/16.Папір друкарський.
Друк офсетний. Ум.друк.арк. 1,3.
Обл.-вид. арк. 1,4. Тираж 100 прим.
Зам. 283.

Друкарня видавництва "Рута" Чернівецького держуніверситету
274012, Чернівці, вул. Коцюбинського, 2

439730

AB 35.670